

ו. קדושת ארץ ישראל משתלשלת כבר מאדם הראשון (יד)

אָבֶלֶת⁷⁶ אָדָם הָרֵאשׁוֹן, הָרִי הָיָה הַיְתָה אֲדָמָתוֹ⁷⁷ וּבָהּ מָת, כְּאֲשֶׁר קִבְּלָנוּ (במסורת) כִּי בַמַּעֲרָה (קבורים)⁷⁸ אַרְבַּעָה זִוּגוֹת: אָדָם וְחוּהָ, וְאֲבֵרָהָם וְשָׂרָה, וְיִצְחָק וְרִבְקָה, וְיַעֲקֹב וְלֵאָה⁷⁹.

וְהָיָה הָאָרֶץ הַנִּקְרָאת "לְפָנַי ה'" (כמבואר לקמן), שְׁנֵאָמַר עָלֶיהָ "תִּמֵּד עֵינַי ה' אֶלְהֵיךָ בָּהּ" (דברים יא, יב), וְעָלֶיהָ נִפְלָה הַקְּנָאָה וְהַתְּחַרְוֹת בֵּין הַכָּל וְקִיָּן בְּרֵאשׁוֹנָה, כְּאֲשֶׁר רָצוּ לְדַעַת מִי מִשְׁנֵיָהֶם הָרָצוּי לְהִיּוֹת בְּמִקּוֹם אָדָם (=ממלא מקומו) וּסְגָלָתוֹ וְלָבוֹ וּלְפִיכָךְ יִירָשׁ אֶת הָאָרֶץ (ויהיה) דָּבָק בְּעֵנֵי הָאֱלֹהִי, וְיִהְיֶה זִוְלָתוֹ (=האח השני) - כְּקִלְפוֹת. וְאַרְעַ מַה שְׂאָרַע מִהַרְיַגַת הַכָּל, וְנִשְׁאַרָה הַנִּחְלָה עֲרִירִית, וְנֵאָמַר: "וַיֵּצֵא קִיָּן מִלְּפָנַי ה'" (בראשית ד, טז), רָצוֹנוֹ לִמְרָא: מֵאוֹתָהּ הָאָרֶץ שְׂבָה הָיָה, וְהָיָה נֶעַ וְנָד, וְאָמַר הוּא: "הֵן גִּרְשַׁת אוֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵי אֶסְתֵּר" (שם ד, יד). וְכִמּוֹ שְׁנֵאָמַר: "וַיִּקַּם יוֹנָה לְבָרַח תַּרְשִׁישָׁה מִלְּפָנַי ה'" (יונה א, ג), לֹא בָרַח אֶלָּא מִמְּקוֹם הַנְּבוּאָה, וְהִשְׁכִּיבוּ ה' אֱלֹהֵי מִמְעַי הַדְּגָה וְנִבְּאוּ בָּהּ⁸⁰.

הערות - ילמד עניים דרכו

- 76 בדומה למה שעשה לעיל א, צה, שהראה כיצד סגולת ישראל משתלשלת מאדם הראשון, עושה ריה"ל כאן: סקירת מעלת הארץ לאורך הדורות, מאדם הראשון והלאה.
- 77 רמב"ם הל' בית הבחירה ב, ב: "ומסורת ביד הכל שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בגורן ארונה, הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קורבן כשנברא, ומשם נברא. אמרו חכמים: 'אדם ממקום כפרתו נברא'."
- 78 הקבורה בארץ מזכה את האדם בתיקון. עיין בכתובות קיא, א: "אמר רב ענן: כל הקבור בארץ ישראל - כאילו קבור תחת המזבח, כתיב הכא: 'מזבח אדמה תעשה לי', וכתוב התם: 'וכפר אדמתו עמו'. עולא הוה רגיל דהוה סליק לארץ ישראל, נח נפשיה בחוץ לארץ, אתו אמרו ליה לרבי אלעזר, אמר: אנת עולא 'על אדמה טמאה תמות'! אמרו לו: ארונו בא, אמר להם: אינו דומה קולטתו מחיים לקולטתו לאחר מיתה... רבה ורב יוסף דאמרי תרוייהו: כשרין שבבבל - ארץ ישראל קולטתן, כשרין שבשאר ארצות - בבל קולטתן. למאי?... לענין קבורה. א"ר אלעזר: מתים שבחוץ לארץ אינם חיים, שנאמר: 'ונתתי צבי בארץ חיים', ארץ שצביוני בה - מתיה חיים, שאין צביוני בה - אין מתיה חיים... אני דורש: 'נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה'... ולרבי אלעזר, צדיקים שבחוץ לארץ אינם חיים? אמר רבי אילעא: על ידי גלגול. מתקיף לה ר' אבא סלא רבא: גלגול לצדיקים צער הוא! אמר אבוי: מחילות נעשות להם בקרקע. 'ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם' - אמר קרנא: דברים בגו, יודע היה יעקב אבינו שצדיק גמור היה, ואם מתים שבחוץ לארץ חיים, למה הטריח את בניו? שמא לא יזכה למחילות".
- 79 עירובין נג, א: "מאי מכפלה? - שכפולה בזוגות. 'ממרא קרית ארבע' - אמר רבי יצחק: קרית הארבע זוגות: אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה". ועיין בסיפור קבורתו של יעקב בסוטה יג.
- 80 גם זה מהמכילתא דרבי ישמעאל בא, א: "תדע שאין השכינה נגלית בחוצה לארץ, שנאמר: 'ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'', וכי מלפני ה' הוא בורח? והלא כבר נאמר 'אנה אלך מרוחך'?...? אלא אמר יונה: אלך לי בחוצה לארץ מקום שאין השכינה נגלית. שהגויים קרובי תשובה הן שלא

וּכְאֲשֶׁר נִוּלַד שֵׁת דּוֹמָה לְאָדָם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיּוֹלַד בְּדַמּוֹתָיו כְּצִלְמוֹ" (בראשית ה, ג), הָיָה בְּמָקוֹם הַבַּל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחַר תַּחַת הַבַּל כִּי הִרְגוּ קַיִן" (שם ד, כה), וְהָיָה רְאוּי שִׁיקְרָא "בֶּן אֱלֹהִים"⁸¹ (הראשון), וְהָיָה רְאוּי לְאָרֶץ הַהֵיא, אֲשֶׁר הִיא מְדֻרְגָה לְמִטָּה מִגֵּן עֵדֶן.

וְעַלֶּיהָ נִפְלְהָ קִנְיָת יִצְחָק וַיִּשְׁמַעְאֵל, עַד שֶׁנִּדְחָה יִשְׁמַעְאֵל כִּקְלָפָה, וְאָף עַל פִּי שֶׁנֶּאֱמַר בּו: "הִנֵּה בְּרַכְתִּי אוֹתוֹ וְהִפְרִיתִי אוֹתוֹ וְהִרְבִּיתִי אוֹתוֹ בְּמֵאֵד מְאֹד" (שם יז, כ)⁸² בְּהִצְלָחָה הָעוֹלָמִית (=הגשמית), אָבֵל נֶאֱמַר אַחַר כֵּן: "וְאֵת בְּרִיתִי אֶקִּים אֶת יִצְחָק" (יז, כא), זֹאת אוֹמְרָת, הַתְּחַבְּרוֹת הַעֲנִין הָאֱלֹהִי בּו וְאֲשֶׁר הָעוֹלָם הֵבֵא. וְאִין לִישְׁמַעְאֵל בְּרִית וְלֹא לַעֲשׂוֹ אָף אִם הִצְלִיחוּ.

וְעַל הָאָרֶץ הַזֹּאת נִפְלְהָ הַקִּנְיָה בֵּין יַעֲקֹב וְעֲשׂוֹ בְּכֹרֶה וּבְבִרְכָה, עַד שֶׁנִּדְחָה עֲשׂוֹ⁸³, עִם (=למרות) פָּחוּ, מִפְּנֵי יַעֲקֹב, עִם (=למרות) חִלְשָׁתוֹ⁸⁴.

וְכֵה הַמְזַבְּחוֹת אֲשֶׁר לְאֹבוֹת, שֶׁנֶּעֱנּוּ בָהֶם בְּאֵשׁ הַשְּׁמִימִית וְהָאוֹר הָאֱלֹהִי⁸⁵.

הערות - ילמד ענוים דרכו

לחייב את ישראל. משל לעבד כהן שברח מרבו אמר אלך לי לבית הקברות מקום שאין רבי יכול לבא אחרי. אמר לו רבו: יש לי כניות כיוצא בכך. כך אמר יונה אלך לי לחוצה לארץ מקום שאין השכינה נגלית... אמר לו הקדוש ברוך הוא: יש לי שלוחין כיוצא בכך, שנאמר: 'זה' הטיל רוח גדולה אל הים". ועיין גם זוהר כרך ב, תרומה קכו. וז"ל רבנו בחיי ויקרא יח, כט: "כשאומר: 'זונכרתה הנפש ההיא מלפני', פירוש ממקום שמשרה שכינתו, והיא ארץ ישראל, כי שם שער השמים ומשם עולות הנשמות, ועל כן יתאוו החסידים למות שם, והוא כענין האמור ביונה בן אמתיה הנביא ע"ה (יונה א, י) 'כי מלפני ה' הוא בורח', שפירושו: ממקום שמשרה שכינתו שם תמיד, וזוהי ארץ ישראל, כי הוא היה בורח מארץ ישראל לחוץ לארץ כדי שיתרחק ממנו הדבור, שאין הנבואה נגלית לנביא ברוב כי אם בארץ ישראל".

81 ראב"ע מביא את פרשנות ריה"ל בבראשית ו, ב (שיטה אחרת): "בני אלוהים - אמר ר' יהודה הלוי כי הם בני שת שהיה צדיק, ובנות האדם - בנות קין". ועיין בהרחבה לעיל א, צה.

82 מפסוק זה היו שרצו לטעון שמוחמד רמוז בתורת משה, וגם שרמוזה בה בחירת ישמעאל. את חילוקו של ריה"ל, בין ההצלחה הטבעית בעולם הזה לבין הברית שנותנת חיים בהשגחה על-טבעית בעולם הזה ובעולם הבא (שכבר דיבר עליה במאמר א, לט-מא; א, קט ולקמן ב, לב), העתיק הרמב"ם באגרת תימן (סעיף כג בהוצאת ילמד ענוים דרכו).

83 בראשית ל, ו-ח: "וַיִּקַּח עֲשׂוֹ אֶת נְשָׁיו וְאֵת בְּנָיו וְאֵת בְּנֹתָיו וְאֵת מִקְנֵהוּ וְאֵת כָּל בְּהֵמָתוֹ וְאֵת כָּל קִנְיָנוֹ אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיֵּלֶךְ אֶל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיַּעֲקֹב אֶחָיו... וַיֵּשֶׁב עֲשׂוֹ בְּהַר שְׁעִיר עֲשׂוֹ הוּא אֲדוֹם".

84 כאן מופיעה בכ"י הפסוק "ובאשר לנבואת... בצפון" שהובאה לעיל בסוף הקטע הקודם.

85 סיכום המעלות של ארץ ישראל: אדמת ארץ ישראל מכינה את הנקברים בה לתחיית המתים; ארץ ישראל היא ארץ הנבואה; ארץ ישראל היא מדרגה למטה מגן עדן; ארץ ישראל מביאה להצלחה בזכויות לחיי עולם הבא; ההצלחה בארץ ישראל אינה לפי היכולות הטבעיות אלא לפי ההנהגה הניסית; בארץ ישראל ניתן לזכות בתגובה לעבודת הקרבנות. עתה עובר ריה"ל להראות שהמעלה של מקום המקדש היתה קיימת מראשית הבריאה, וכפי שראו אברהם ויצחק בעקידה ויעקב במראה הסולם, אף שלא התגלתה בגלוי אלא בימי דוד.

מסלול 1: יום א לפרשת וישב
מסלול 2: יום ג לפרשת וישלח

וּכְבֹר הַיְתֵה עֲקֵדַת יִצְחָק בְּהַר שׁוּמִים, וְהוּא הַר הַמּוֹרִיָּה⁸⁶, וְאַחַר כֵּן נִתְגַּלָּה הַנְּעֻלָּם בִּימֵי דָוִד, כְּשֶׁהָיָה מֵיֶשֶׁב, שֶׁהוּא הַמְּקוֹם הַמֵּיחָד הַמוּכָן לְשִׁכְנָה, וְאַרְנָה הַיְבוּסִי עוֹבֵד וְחֹרֵשׁ בּוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: "וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם הַמְּקוֹם הַהוּא ה' יִרְאָה אֲשֶׁר יֹאמֵר הַיּוֹם בְּהַר ה' יִרְאָה" (בראשית כב, יד), וּמִבְּאֵר בְּדִבְרֵי הַיָּמִים (כ ג, א) כִּי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּנוּי בְּהַר הַמּוֹרִיָּה. וְשֵׁם בְּלִי סֶפֶק הַמְּקוֹמוֹת הָרְאוּיִים לְהִקְרָא שְׁעָרֵי הַשָּׁמַיִם. הֲלֹא תִרְאֶה יְעַקֵּב, אִיךָ לֹא תִלָּה הַמְּרֹאָה אֲשֶׁר רָאָה בְּזִכּוֹת נַפְשׁוֹ, וְלֹא בִּירְאָתוֹ וְחֻזְקוֹ אֲמוֹנָתוֹ, אֲלֵא תִלָּה אוֹתוֹ בַּמְּקוֹם⁸⁷, כְּמוֹ שֶׁאֵמָר: "וַיִּירָא וַיֹּאמֶר מֶה נִוְרָא הַמְּקוֹם הַזֶּה" (בראשית כח, יז), וְאֵמָר עֲלֵיו קִדְּם לְכֵן: "וַיִּפְגַּע בַּמְּקוֹם" (שם יא), רְצוֹנוֹ לֹאמֵר: הַמְּקוֹם הַמֵּיחָד.

וְהֲלֹא תִרְאֶה אִיךָ הֶעֱתַק אַבְרָהָם מֵאַרְצוֹ - כְּאֲשֶׁר גִּדְּל וְהָיָה רְאוּי לְהִדְבֵּק בְּעֵינָיו הָאֱלֹהִי, וְהוּא לֵב (=אבי) אוֹתָהּ הַסְּגֻלָּה (=עם ישראל) - אֶל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר בּוֹ תִגְמַר שְׁלֵמוֹת⁸⁸. כְּמוֹ שֶׁיִּמְצָא עוֹבֵד הָאֲדָמָה גִּזְעֵ אֵילָן שְׁפָרְיוֹ טוֹב בְּאַרְץ מְדָבָר, וַיַּעֲתִיקוּהוּ אֶל אֶרֶץ נַעֲבֹדַת

הערות - ילמד ענויים דרכו

86 מדברי ריה"ל כאן נראה שמפרש שאחת המטרות המרכזיות של עקידת יצחק היתה לעשות מעשה קיצוני שיהיה מפורסם לדורות באומה, שיסמן שמקום המקדש שעליו יאמר משה פעמים רבות בפרשת ראה ובשאר ספר דברים "המקום אשר יבחר ה'", אינו "בחירה חדשה" בימי דוד, אלא "מקום מסומן" מראשית הבריאה, אלא שהיה נסתר ומכוסה מעין כל עד ימי דוד. ולכאורה, דבריו אלו סותרים את דברי המכילתא דרבי ישמעאל, בא, א: "ועד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדיברות, משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות. עד שלא נבחרה ירושלים היתה כל ארץ ישראל כשרה למזבחות, משנבחרה ירושלים יצאת ארץ ישראל, שנאמר: 'הישמר לך פן תעלה עולותיך בכל המקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' אלוהיך'. עד שלא נבחר בית עולמים היתה ירושלים ראויה לשכינה, משנבחר בית עולמים יצאת ירושלים, שנאמר: 'כי בחר ה' בציון' וגו' ואומר 'זאת מנוחתי עדי עד'. עד שלא נבחר אהרן היו כל ישראל כשרים לכהונה משנבחר אהרן יצאו כל ישראל, שנאמר: 'ברית מלח עולם הוא לפני ה'...' עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל כשרים למלכות משנבחר דוד יצאו כל ישראל שנאמר: 'הלא לכם לדעת כי ה' אלוהי ישראל נתן הממלכה לדוד'". האם אמירה זו סותרת את ריה"ל הסובר שבחירת ארץ ישראל וירושלים היתה כבר מראשית הבריאה והיא יצירה סגולית טבעית? אלא המסורת בישראל מוכיחה שירושלים היתה יצירה אלוהית כבר בראשית הבריאה, שהרי משה מדבר על "המקום אשר יבחר ה'" וישראל מתנבאים "מקדש ה' כוננו ירך", והרמב"ם כותב ששם היה מקום העקידה ומקום בריאת אדם ומזבחו ומזבח הבל ונח! אלא שבחירה זו לא התגלתה. כפי שאברהם היה חלק מהאומות עד שלא נוצר ישראל. כמו מרגלית שעד שלא נחשפה היא חלק משאר החול. במצב זה שעדיין לא היתה ההבדלות - המשקל הסגולי של המרגלית מעלה את ערך הכל יחד.

87 אף שלכאורה היה בבית אל ולא בהר המוריה - עיין פסחים פח, א; חולין צא, ב; רש"י ורמב"ן לבראשית כח, יז.

88 כפי שיבואר בהמשך גמירת השלמות באה בשני ממדים: באיכות ובכמות. רק בארץ ישראל יכול היה אברהם להגיע לנבואה במדרגה העליונה, ורק בארץ ישראל ההתגלות לא היתה מקרית אלא קבועה לכלל צאצאיו. וזה מה שאומר הקב"ה לאברהם: "אל הארץ אשר אראך" - שם תגלה אליך השכינה ותגיע לשלמות הנבואה, וגם שם: "ואעשך לגוי גדול...". וזהו הקושי של האילן שגדל במדבר, שאין לו יכולת להתרבות כמותית ולהופיע בצאצאים רבים, ואין לו יכולת להוציא את קומתו ופירותיו בשלמות.

שְׁמִטְבַּעָה שְׂיִגְדֵל בָּהּ מִיַּן הַגֹּזַע הַהוּא, וַיִּגְדְּלוּ שָׁם, וַיַּעֲשֶׂה בְּסִתְנֵי (=פורח) אַחַר שֶׁהָיָה מִדְּבָרֵי, וַיִּרְבֶּה (=האילון לאילנות רבים פורחים) אַחַר שֶׁלֹּא הָיָה נִמְצָא (=צומח, כשהיה במדבר) אֲלֵא בְּזֶמֶן שְׂיִזְדַּמֵּן וּבְמִקוֹם שְׂיִזְדַּמֵּן (=בזמן מקרי ובמקום מקרי). כִּךְ נַעֲשֶׂתָה הַנְּבוּאָה בְּזִרְעוֹ (של אברהם, עם ישראל - תנאי ראשון) בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל (=תנאי שני), רִבּוֹ אֲנֹשִׁיָּה (=שהגיעו לנבואה) כֹּל יְמֵי עַמְדָם בְּאַרְץ יִשְׂרָאֵל, עִם הַנְּסֻכּוֹת הַמְּסִיעוֹת - מִהַטְהָרוֹת וְהַעֲבוּדוֹת וְהַקְּבָנוֹת (=הן המצוות האלוהיות - תנאי שלישי), כֹּל שֶׁכֵּן בְּהַמְצָא הַשְּׂכִינָה (=תקופה שישראל רצויים והשכינה מתגלית באומה - תנאי רביעי)⁸⁹.

כִּי הַעֲנִין הָאֱלֹהִי כְּמוֹ צוּפָה (=מצפה)⁹⁰ לְמִי שֶׁרְאוּי לְהִתְחַבֵּר בּוֹ, וַיְהִי לּוֹ לְאֱלֹהִים - כְּנִבְיָאִים וְהַחֲסִידִים, כְּמוֹ שֶׁהַשְּׂכָל צוּפָה לְמִי שֶׁנִּשְׁלְמוּ טְבַעֵיו וְהִתְאַזְנוּ נִפְשׁוֹ וּמְדוּתָיו, שְׂיַחוּל בּוֹ עַל הַשְּׁלֵמוֹת - כְּפִילוֹסוֹפִים, וּכְמוֹ שֶׁהַנֶּפֶשׁ צוּפָה לְמִי שֶׁשְׁלְמוֹ כַּחוּתָיו הַטְּבַעִיִּים שְׁלֵמוֹת מוֹכְנָה לְמַעַלָּה נוֹסֶפֶת שֶׁתְּחוּל בּוֹ - כְּבַעֲלֵי הַחַיִּים, וּכְמוֹ שֶׁהַטְּבַע צוּפָה לְמַזְג הַמְּאֻזָּן בְּאִיכוּתָיו שְׂיַחוּל בּוֹ - וַיַּעֲשֶׂה צִמְחָה⁹¹.

ז. הייחוד האלוהי של ארץ ה' לעם ה' ולמועדי ה' (טו-יח)

טו

אָמַר הַכּוּזָרִי: אֵלֶּה⁹² כָּלֵי חֻקֵּי הַצְּרִיכִים פְּרוּט שְׂאִינוֹ מְעַנִּינֵנוּ עִתָּהּ, וְעוֹד אֶשְׁאַל אוֹתָךְ עָלָיו בְּמִקוֹם הַחֻקָּה (עֵיין לַקֵּמַן ה.י.). וְעִתָּהּ אָמַר (=המשך⁹³ לומר את) דְּבָרֶיךָ עַל מַעֲלוֹת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

הערות - ילמוד ענוים דרכו

- 89 תנאי זה הוא תוצר של שלושת הקודמים, כי כשעם ישראל עושים רצון ה' בארץ ישראל - זוכים לתקופה של גילוי שכינה, ואילו כשאינם עושים רצון ה' - נענשים בגלות, ואז נכנסים לתקופה שאפילו מקיימים מצוות בארץ ישראל - עדיין נזופים בגלל עוונות קודמים ולא זוכים לגילוי שכינה. אמנם בתקופה של גילוי שכינה, לא זקוקים למאמצים רבים כדי להגיע לנבואה, כמו גפרור שדי בקרבתו לכבשן גדול כדי להידלק ללא מאמץ גדול.
- 90 כלומר, כאשר הסדר הראוי לחלות השכינה נעשה וכל התנאים קיימים - העניין האלוהי שורה בהכרח, כמו בכל חוקי הטבע. "ז"ל ריה"ל במאמר ה, יב: "כי האלוה ית" - אין כילות לפניו, ונותן הוא לכל אחד את הראוי לו". וכן במאמר ה, כ בהקדמה השלישית: "ההודאה כי האלוה נותן לכל חומר את הטובה בצורות שאפשר לו לקבל ואת השלמה שבהן, כי הוא יתברך טוב לכל ולא ימנע חסדו וחכמתו והנהגתו מכל דבר..." ועיין גם כן לקמן בסעיף כו.
- 91 הדרגה זו הובאה לעיל א, לא-מג. ובביאור נרחב במאמר ה, יב.
- 92 הדברים שאמר החבר בפסקה האחרונה, שהשפע האלוהי משפיע על כל נמצא את שיא המדרגה שיכול לקבל בהתאם לסדר שקיים בו.
- 93 עיין בתרגום שורץ ובתרגום הר"י אבן שמואל.

טז

אמר הַחֶבֶר: היא היתה מְקֻדָּשֶׁת לְהִישִׁיר אֶת הָעוֹלָם⁹⁴, קְבוּעָה (=מיועדת) לְשִׁבְטֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵעַתָּה שֶׁנִּפְרְדוּ הַלְשׁוֹנוֹת⁹⁵, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (דברים לח,ח): "בְּהִנְחֹל עֲלֵיוֹן גּוֹיִם (בְּהִפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם, יֵצֵב גְּבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל)".

וְלֹא זָכָה אַבְרָהָם בְּדִבְקוֹת בְּעַנְיֵן הָאֵלֹהִים⁹⁶ וּבְכִרְיִת הַבְּרִית עִמּוֹ אֲלָא אַחַר הַגִּיעוֹ לְאַרְץ הַזֹּאת בְּמַעֲמַד בֵּין הַבְּתָרִים (בראשית טו)⁹⁷. וּמָה אֶתָּה חוֹשֵׁב עַל (מה שזכו) קָהַל סִגְלָה⁹⁸,

הערות - ילמד ענוים דרכו

94 בפעם הראשונה בספר רומז ריה"ל שאמנם הסגולה היא מעלה עצמית אך תכליתה - כללית, להעלות את כל העולם. בחירת עם ישראל מכל האומות וארץ ישראל מכל הארצות לא נעשתה מתוך יאוש אלוהי שכלל העולם יתוקן, אלא מאסטרטגיה מכוונת שזו הדרך להעלות את כלל הבריאה. עיין בהרחבה לקמן סעיפים לה-מד.

95 כלומר מאז שהחלה בפועל ההתגבשות של האומות מתוך הקולקטיב האנושי, וכל אומה קיבלה ארץ לנחלה, סומנה ארץ ישראל כנחלה לבני יעקב. זאת על אף שבאו וישבו כאן הכנענים, שהרי כבר לאברהם נאמר: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת". וכך גם מבואר בדברים בקשר לנחלתם של עשו ועמון ומואב, שה' הוריש את העמים שישבו בנחלתם כיוון שניתנה להם מאתו. הרמב"ן (בראשית י,טו) הוסיף שהקב"ה נתן דווקא לבני חם לשבת בארץ הזאת, כיוון שכבר התקלל "ויהי כנען עבד למור", ומה שקנה עבד קנה רבו, וניתנה הארץ לעבד לשומרה ולפתחה, עד שיגדל העם ויבוא לרשת את נחלתו: "ודע, כי ארץ כנען לגבולותיה, מאז היתה לגוי, היא ראוייה לישראל והיא חבל נחלתם, כמו שנאמר: 'בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל'. אבל נתנה הקדוש ברוך הוא בעת הפלגה לכנען, מפני היותו עבד לשמור אותה לישראל, כאדם שמפקיד נכסי בן האדון לעבדו, עד שיגדל, ויזכה בנכסים וגם בעבד".

96 אברבנאל בראשית יב: "עם היות שבישרו השם כנבואה הזאת בזרע ובארץ, הוא לא בנה מזבח דרך הודאה ושבח לשם הנכבד על בשורת הארץ והזרע שאמר לו, אלא מפני שנראה אליו האלוהים וזכה למדרגת מראה הנבואה, כי היא היתה אצלו מתנה יותר חשובה מן הזרע והארץ... וזהו אומר: 'זיבן שם מזבח לה' הנראה אליו'. ואין ספק שאז נשלם לו לאברהם מ"ש לו השם 'אל הארץ אשר אראך' כי אז נראה אליו והראהו מראות אלוהים... שהדיבור הראשון אשר באהו בחרן היה התעוררות אלוהים שהיא מדרגה מרוח הקודש, כמו שכתב הרב המורה, ואינה נבואה גמורה. או שהגיע אליו קול אלוהי מגיע לאוזניו בחלום הלילה שאמר לו הדברים האלה כדמות הקול ששמע שמואל בתחילת נבואתו. כי מפני היות חרן חוצה לארץ לא היה אפשר שתבוא לאברהם שמה נבואה גמורה, וכל שכן במדרגת מראה. אבל כשבא לארץ הקדושה המוכנת לקבלת הנבואה אז ראה 'מראות אלוהים', רצה לומר שהגיע למדרגת הנבואה במראה, שהיא המעלה היותר רוחנית. ולכן בנה שם מזבח לה' כאומר אכן יש ה' במקום הזה והוא אמרו 'הנראה אליו'". המדרגה הראשונה אינה נבואה, והיא מעין החלום שגם נגלה ללבן ואבימלך, וגם כאן בתחילת הספר למלך כוזר, ואינה נבואה ולא דבקות, ואין צריך בשבילה להיות בן ישראל ולא בארץ ישראל.

97 שהיתה בארץ ישראל, שהרי כתוב: "לתת לך את הארץ הזאת לרשתה". ולפי רש"י וחלק ממדרשי חז"ל שברית בין הבתרים היתה כשהיה אברהם בן שבעים שנה, צ"ל שהיה בארץ ישראל וחזר לחרן ושוב בא לארץ בגיל שבעים וחמש, כמו שכתב הרמב"ן לשמות יב,מ.

98 כלומר אם אברהם כיחידי, בעת שהתחבר כאיש סגולה לארץ ישראל - זכה לברית בין הבתרים, מה יזכה עם שלם של בני סגולה שחי בארץ הסגולה, בימי הסגולה - הם מועדי ה', ובעת שמקיים את מצוות ה'?

(ש) הָיוּ רְאוּיִים לַשֵּׁם "עַם ה'" (במדבר יא, כט), וּבְאֶרֶץ מִיַּחַדְתָּ שְׁנֵי קְרָאָה "נִחְלַת ה'" (שמ"א כו, יט), בְּזִמְנֵים (=מועדים וחגים)⁹⁹ קְבוּעִים מֵאֲתוֹ יִתְעַלֶּה, (ש) לֹא שֶׁהִסְכַּם עֲלֵיהֶם (בהסכמה חברתית), וְלֹא שֶׁנִּלְקְחוּ מִחֻכְמוֹת הַכּוֹכָבִים (כמו חגי שאר העמים), וְלֹא מְזוּלַת זֶה, אֶלֶּא מֵה שְׁנֵי קְרָא "מוֹעֲדֵי ה'" (ויקרא כג, ב) (שהוא קבע אותם בעולמו כימיים שניתן להשיג התעלות רוחנית)¹⁰⁰, עַם טְהוֹרֹת וְעִבּוּדוֹת וְדְבָרִים וּמַעֲשִׂים מְשַׁעְרִים מֵאֲתוֹ (=שכלליהם ופרטיהם נתונים מהאלוה), (ה) גִּנְקָרָאִים "מְלֹאכֶת ה'" (ירמיהו מח, ז) וְ"עִבּוּדַת ה'" (במדבר ח, יא)?

יז

אָמַר הַכּוֹזְרִי: בְּסֵדֶר הַזֶּה רְאוּי שְׁנֵי קְרָאָה כְּבוֹד ה' (שעליו דובר בסעיף ח)!

יח

אָמַר הַחֹבֵר: הֲלֹא תְרָאָה אֵיךְ קְבֵלָה הָאֶרֶץ שְׁבִתוֹת¹⁰¹, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "שְׁבַת הָאֶרֶץ" (ויקרא כה, ו), וְ"שְׁבִתָּהּ הָאֶרֶץ שְׁבַת לָהּ" (שם ב), וְלֹא הִתֵּר לְמַכְרָה לְצִמְיִתוֹת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר: "וְהָאֶרֶץ לֹא תִמְכַר לְצִמְמַתָּה" כִּי לִי הָאֶרֶץ" (שם כג)¹⁰².

הערות - ילמד עניים דרכו

99 עד כה דיבר ריה"ל על המשולש: עם-ארץ-תורה ומצוות. בכלל המצוות היו מצוות השבת והמועדים. אולם עתה ריה"ל מפריד את זמני הקודש משאר "העבודות", כיוון שכפי שיש מדרגות בעמים ובארצות, יש מדרגות גם בזמנים. כבר ראינו במאמר א, פה-פז שבשבת היה המן שובת כפי שבעולם הרוחני יש שביתה של כל חוקי ההנהגה ביום זה, ומתגלית ההנהגה הישירה של הקב"ה ללא סיבות אמצעיות. השבת והמועדים הם "מעשה האלוה".

100 בניגוד לפירוש המקובל שהכוונה ב"מועדי ה'" שאלו ימים שאנו צריכים לייחד אותם לעבודת ה', מפרש ריה"ל: זמנים של ה'. זמנים שקבע ה' שבהם מתגלית ההנהגה הניסית שלו, כמו "עם ה'" ו"ארץ ה'".

101 ובתרגום הר"י אבן שמואל "אף היא נתחייבה בשמירת שבתות". עכ"פ אין ללמוד מדברי ריה"ל כאן שסובר בהכרח כדעת הסוברים (עיין מנ"ח קיב, א; המהרש"ל ח"ש ב"ב צ; פאה"ש כג, לא; ערוה"ש יט, ודעת הרב טיקוצ'נסקי בספר השמיטה שלא רק מצוות העשה אלא גם בלאווין האיסור בחפצא) שיש חיוב חפצא במצוות השמיטה (נ"מ אם יש איסור דאו' באמירה לגוי או בעשיית מלאכה בשינוי ועוד). שהרי ניתן לומר שאף שהשאיפה הרעיונית היא שהארץ תשבות, אין זה נעשה אלא בהטלת איסור גברא על האדם. או באופן אחר ניתן לומר שהשבתת הארץ נגרמת רק על ידי בר חיובא שעובר על השמיטה (עיין שבת הארץ קונ"א סעיף א). ועיין בפוסקים שיש שחילקו בשמיטה בין איסורי הלאווין שהם איסור גברא למ"ע לשבות שהיא איסור חפצא. ויש שרצו לחלק בין השמיטה לבין היובל (מדיוק בלשון הרמב"ם, ועיין שבת הארץ בהקדמה) ואכמ"ל.

102 כבר דובר במאמר א, פה-פז שהמן שהיה מעשה אלוהי, לחם מן השמים, שבת ביום שבת, ובכך העיד על היותו אלוהי, ואנו נדרשים לחקות את העולם הרוחני ולשבות גם כן ממלאכה. בניגוד למן, שביתת הארץ המעידה שהיא ארץ ה' אינה באה לידי ביטוי בכך שאינה מצמיחה בשביעית, אלא בכך שמי שעובד בה בשביעית ואינו מכבד את צורך שביתה - הארץ מקיאה אותו, ועל כן כשישראל לא שבתו - הוצאו מהארץ כדי שהיא תשבות. כמו שכתוב בויקרא כו, לד-לה: "אָז תִּרְצֶה הָאֶרֶץ אֶת שְׁבִתֶיהָ כִּל יְמֵי הַשְּׁמָה וְאֵת שְׁבִתָּהּ כִּל יְמֵי הַשְּׁמָה אֵיבִיכֶם אֶז תִּשְׁבַּת הָאֶרֶץ וְהִרְצַת אֶת שְׁבִתֶיהָ. כִּל יְמֵי הַשְּׁמָה תִּשְׁבַּת אֶת אֲשֶׁר לֹא שְׁבַתְתֶּם בְּשְׁבִתְכֶם עָלֶיהָ". ודברי הימים ב לו, כא: "לְמַלְאוֹת דְּבַר ה' בְּפִי יִרְמְיָהוּ עַד רִצְתָהּ הָאֶרֶץ אֶת שְׁבִתוֹתֶיהָ כִּל יְמֵי הַשְּׁמָה שְׁבַתָּה לְמַלְאוֹת שְׁבָעִים שָׁנָה".

שאלות מנחות:

- ✦ למה חשוב לריה"ל להראות שמעלת ארץ ישראל התחילה עוד מימי הבריאה?
- ✦ כיצד ראה אברהם את מעלת הר המוריה, בעוד ששום אדם אחר לא ראה זאת לפניו וגם לא לאחוריו (למעט יעקב במראה הסולם)?
- ✦ האם לפי ריה"ל עם ישראל זקוק לארץ ישראל רק כדי לקבל את המעלה האלוהית או גם כדי לתפקד כעם ברמה הטבעית? מדוע?
- ✦ עם ישראל התרבה דווקא במצרים ככתוב: "כי לגוי גדול אשימך שם". מדוע אפוא ריה"ל אומר שהאילן לא הצמיח פירות רבים אלא בארץ ישראל? על איזה פירות דיבר?
- ✦ מה מלמדת ההתאמה שהתאים ה' את עם ישראל לארץ ישראל?
- ✦ במה שונים המועדים משאר המצוות? מדוע הם נקראים "מועדי ה'?"
- ✦ מה המשמעות שארץ ישראל "קיבלה" שמירת שבתות?